

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.98

Шевчук В. М., професор кафедри криміналістики,
д.ю.н., Національний юридичний університет
ім. Я. Мудрого, доцент, заслужений юрист України

Тактична операція як засіб оптимізації розслідування злочинів

Досліджуються тактичні операції як засіб оптимізації процесу розслідування злочинів. Розроблено теоретичні засади побудови та практики реалізації тактичних операцій у кримінальному провадженні. Сформульовано систему спеціальних принципів формування тактичних операцій. Досліджено роль та значення чинників-детермінантів для побудови тактичних операцій, обумовленість останніх видом злочину, етапністю кримінального провадження, слідчою ситуацією й тактичними (проміжними) завданнями. Обґрунтовано, що тактичні операції у процесі розслідування злочинів виступають одним із найдієвіших засобів його оптимізації.

Ключові слова: тактична операція, оптимізація процесу розслідування злочинів, принципи формування тактичних операцій, ситуаційна обумовленість тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Исследуются тактические операции как средства оптимизации процесса расследования преступлений. Разрабатываются теоретические основы формирования и практики реализации тактических операций в уголовном производстве. Сформулирована система специальных принципов формирования тактических операций. Исследуются роль и значение факторов-детерминантов для построения тактических операций, обусловленность последних видом преступления, этапностью уголовного производства, следственной ситуацией и тактическими (промежуточными) задачами. Обосновывается, что тактические операции в процессе расследования преступлений выступают одним из действенных средств оптимизации.

Ключевые слова: тактическая операция, оптимизация процесса расследования преступлений, принципы тактических операций, ситуационная обусловленность тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

Theoretical foundations for the formation and practice of realization of tactical operations in the pre-trial investigation and court proceedings, tactical objectives optimization of the process of investigation. Formulated a system of special principles for the formation of tactical operations. The role and value factors and determinants to build tactical operations, the conditionality of the last views of crime, stage criminal proceedings, investigation situation and tactical (intermediate) tasks. It is proved that the tactical objectives optimization of the process of investigation.

Keywords: tactical operation, tactical objectives optimization of the process of investigation, the principles of formation of tactical operations, situational conditionality of tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.

Постановка проблеми. Оптимізація та підвищення ефективності розслідування злочинів у значній мірі залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні проблеми формування тактичних операцій, як практика проведення таких операцій забезпечена відповідними методичними розробками. У зв'язку з чим, теоретичні основи побудови тактичних операцій й використання їх у теорії криміналістики та практиці розслідування окремих видів злочинів вимагають фундаментальних

досліджень та комплексних розробок. Подальші дослідження поставлених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики та методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів та оптимізацію слідчої діяльності. Тому тактичні операції у процесі розслідування злочинів виступають одним із найдієвіших засобів його оптимізації.

Формування криміналістичної теорії тактичних операцій має відбуватися на підставі певних засад та принципів, що зумовлюють розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо побудови і реалізації цих тактичних комплексів. Застосування тактичних операцій у кримінальному провадженні як організаційно-тактичних засобів оптимізації цього процесу, що ефективно використовуються для вирішення тактичних завдань, обумовлює потребу в їх розробленні з урахуванням системно-структурного та технологічного підходів. Криміналістичне дослідження формування тактичних операцій має певне теоретичне й методичне значення, служить базою для розробки наукових рекомендацій, дозволяє глибше проникнути в сутність досліджуваної категорії, повніше й чіткіше, в розгорнутому вигляді побачити її зміст, окреслити закономірності та принципи побудови та їх реалізації. Все це зумовлює необхідність розроблення теоретичних основ формування і реалізації тактичних операцій, які слугуватимуть практичним працівникам як керівні настанови при побудові і здійсненні конкретної тактичної операції, спрямованих на оптимізацію цієї діяльності.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження тактичних операцій як дієвих засобів оптимізації процесу розслідування злочинів внесли відомі вчені-криміналісти: Ю.П. Аленін, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н. І. Клименко, І.М. Комарова, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та ін.

Разом із тим, низка теоретичних та практичних проблем побудови й реалізації тактичних операцій, спрямованих на оптимізацію цієї діяльності, залишається нерозробленою або належить до дискусійних. На даний час дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій, зокрема, проблеми тактичних операцій як засобів оптимізації процесу розслідування злочинів.

Метою публікації є дослідження шляхів та напрямків оптимізації процесу розслідування злочинів шляхом застосування тактичних операцій, аналіз наукових підходів вчених-криміналістів на цю проблематику, визначити і проаналізувати чинники-детермінанти побудови та реалізації цих організаційно-тактичних засобів криміналістичної тактики та інших проблем тактичних операцій як засобів оптимізації слідчої та судової діяльності.

Результати дослідження. Спрямованість тактичних операцій визначається передусім природою цих засобів, які передбачають провадження не однієї слідчої дії чи заходу, а цілого їх комплексу, що наперед визначає необхідність реалізації організаційно-управлінських підходів з метою визначення оптимальної послідовності та узгодженості провадження окремих компонентів операції. Дослідження зазначених питань дає можливість більш поглиблено пізнати сутність тактичних операцій і розробити рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності їх реалізації.

Окрема теорія криміналістичних операцій має базуватись на принципах розробки рекомендацій із проведення окремих видів криміналістичних операцій. Тактичні операції у кримінальному провадженні повинні відповідати принципам криміналістики. Крім того,

їх застосування у межах компонентів криміналістичної систематики вимагає підкорення принципам криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Тактичні операції повинні відповідати власним принципам планування, організації та проведення. Тому дослідження принципів тактичних операцій має базуватися на їх визначенні як основоположних засад, основних положень, вихідних пунктів, постулатів, передумов, теорії, концепції, основного правила поведінки [6, С.382]. Такого роду уявлення про принципи мають певну багатозначність їх інтерпретації. Щодо тактичних операцій, то йдеться як про принципи планування, організації та проведення цих засобів, так і про принципи окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

На наш погляд, до принципів тактичних операцій слід відносити ті керівні засади, які розроблені в теорії криміналістики із врахуванням природи цих комплексів, закономірностей їх функціонування. Для практиків ці керівні засади виступають апріорними знаннями, якими вони мають керуватися при плануванні, організації і проведенні конкретної тактичної операції. Власне принципами тактичних операцій слід вважати такі «центральні положення» [4, 544], які базуються на особливостях об'єкта дослідження і забезпечують можливість узагальнення та поширення отриманих знань на сферу слідчої та судової діяльності. Формування спеціальних принципів тактичних операцій, тобто таких, які притаманні лише цьому криміналістичному комплексу, має відбуватися із врахуванням принципів слідчої та судової діяльності, науки криміналістики в цілому і таких її окремих розділів як криміналістична тактика і методика. Ці принципи є основоположними для процесу розслідування в цілому, відповідно, виступають як загальні принципи розслідування, а не як принципи саме тактичної операції. Спеціальні (власні, специфічні) принципи тактичних операцій мають утворювати певну систему і саме в такому вигляді бути представлені в теорії криміналістики.

До спеціальних принципів, які утворюють систему, розкривають сутність і забезпечують продуктивність побудови тактичних операцій слід віднести такі: комплексність, цілепокладання, детермінованість, структурованість, формалізованість, уніфікованість, адаптованість. Усі перелічені принципи тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного та утворюють єдину систему вимог, необхідних для побудови кожної тактичної операції. Реалізація цих принципів у діяльності з підготовки та проведення тактичних операцій дозволить найбільш ефективно використати можливість цього тактичного засобу для оптимізації виявлення, розслідування злочинів.

Побудова тактичних операцій в теорії криміналістики має відбуватися відповідно до певного різновиду злочинів, певного етапу їх кримінального провадження, слідчої ситуації, що склалася, і тих тактичних завдань, які з неї випливають. При цьому необхідно виходити з того, що кожний із зазначених чинників має свій ступінь впливу на процедуру побудови тактичних операцій. Неоднозначність детермінації стимулює необхідність більш докладнішого розгляду кожного з названих чинників з огляду на специфіку його впливу на побудову тактичної операції і можливостей оптимізації процесу розслідування.

Сьогодні у криміналістичній літературі і практиці немає однозначності стосовно зумовленості тактичних операцій видом злочину, криміналістичною характеристикою злочину. На наш погляд, дослідження цієї проблеми потребує визначення взаємозв'язку «тактична операція вид злочину», проведення поглибленого аналізу криміналістичної характеристики злочину як інформаційної бази, впливу її елементів на планування та проведення тактичних операцій. Саме такий підхід створює перспективи та умови для всебічного вивчення, дослідження сутності тактичної операції та є підґрунтям у формуванні криміналістичних рекомендацій для практичної діяльності з розслідування злочинів.

Індивідуальність кожного злочину обумовлюється способом вчинення, слідовою картиною, особою злочинця та потерпілого, способами приховування тощо, тобто елементами криміналістичної характеристики злочинів. У свою чергу, вид злочину із подібними елементами криміналістичної характеристики впливає на виникнення тактичних завдань на певній стадії кримінального провадження та відповідно на прийняття рішення про проведення тактичних операцій. Необхідність вирішення певних тактичних завдань вимагає аналізу, встановлення елементів криміналістичної характеристики злочину та забезпечує правильний вибір тактичного арсеналу слідчим. Саме цим і визначається співвідношення, взаємозв'язок та обумовленість виду злочину, йдеться про пряму залежність методики розслідування злочинів, тактичних операцій від виду злочину.

Тактичні операції формуються в рамках певного виду злочину, а його особливості враховуються при їх побудові та плануванні. Розглядувана детермінованість проявляється ще й у тому, що вид злочину: 1) обумовлює потребу в побудові і застосуванні тактичної операції взагалі, виходячи зі специфіки предмета доказування, диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, криміналістичної характеристики; 2) визначає спрямованість тактичних операцій залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (злочини проти власності, життя та здоров'я особи та ін.) та умов вчинення злочину; 3) визначає структуру тактичної операції, тобто систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, які входять у тактичну операцію, їх варіантність, здійснюючи тим самим певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. У цьому сенсі врахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних тактичних рішень.

Крім того, аналіз виду злочину з позицій системно-структурного й технологічного підходів як визначальної, ключової ланки в системі чинників-детермінантів, що впливають на процес побудови тактичних операцій дає можливість прослідкувати характер зв'язків між такими елементами, як «стадійність кримінального провадження слідча ситуація тактичні завдання тактичні операції», що сприятиме вдосконаленню як окремих криміналістичних методик, так і процесу розслідування злочинів. Зазначений підхід надає нового імпульсу більш широкому запровадженню тактичних операцій у практику слідчої діяльності, збільшенню її ефективності.

В теорії криміналістики процес побудови і ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежить від того, до якого етапу розслідування вони розробляються й на якому етапі реалізуються. На нашу думку заслуговує на увагу дослідження тактичних операцій за стадійністю кримінального провадження. За цією підставою слід виокремлювати: а) тактичні операції досудового розслідування. До їх числа можна віднести: «Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення особи злочинця», «Встановлення мотивів вчинення злочину», «Встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину»; «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Встановлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та деякі ін.; б) тактичні операції судового провадження, зокрема, «Перевірка показань обвинуваченого», «Перевірка показань свідка», «Перевірка показань потерпілого», «Захист доказів», «Захист свідків», «Захист потерпілих», «Документ» та ін.; в) тактичні операції, що проводяться до початку досудового розслідування, зокрема, прикладом таких операцій може бути оперативно-тактична операція: «Виявлення ознак злочину», до структури

якої входить система дій та заходів, серед яких обов'язково є така слідча дія, як огляд місця події, в поєднанні з відповідними оперативно-розшуковими, організаційно-технічними та іншими заходами.

Для формування теоретичної концепції тактичних операцій і здійснення в практичній діяльності її положень особливого значення набуває ситуаційний підхід. При цьому слідчі ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники побудови тактичних операцій, які безпосередньо впливають на практику застосування цих організаційно-тактичних засобів.

При дослідженні специфіки системи «слідча ситуація - тактична операція» також необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої ситуації є обопільним і має двосторонній, багаторівневий і динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на основі оцінки слідчої ситуації. У подальшому структура і спрямованість тактичної операції визначається характером слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс процесуальних та не процесуальних дій та заходів, які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися залежно від ситуації, що склалася. Наприклад, якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню, чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції у даній момент або взагалі. Якщо, наприклад, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція по затриманню його і спільників з речовим доказом може стати безрезультатною [1, с.397; 7, с.313-314]. Крім цього, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє здійснити ті чи інші слідчі дії як елементи тактичної операції [2, с.70].

Отже, слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому у криміналістичній літературі правильно відмічається, що «правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру» [3, с. 165]. Іншими словами, слідча ситуація обумовлює проведення тактичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік.

У контексті висловленого О. А. Чебуренков слушно зазначає, що криміналістичні рекомендації до підготовки і проведенню тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів також слід розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляють себе у конкретній ситуації [7, с. 185-187]. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контролюючих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів; залучення до проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін. [5, с.211-215]. Крім цього, важливе значення для вдосконалення існуючих та розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять у справі, можливість проведення конкретної слідчої (розшукової)

дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також враховувати компоненти слідчої ситуації матеріального і організаційно-технічного характеру, такі, як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчою групою, наявність засобів передавачі інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін. [9, с.230].

У процесі кримінального провадження з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань розслідування набуває особливого теоретичного та практичного значення в розумінні тактичних операцій, виступаючи тією основою, яка дозволяє успішно їх формувати і визначати оптимальність застосування. Крім того, у системі чинників-детермінантів побудови тактичних операцій тактичні завдання найбільше наближені до об'єкта впливу і безпосередньо визначають його мету, спрямованість, зміст і структуру.

На наше переконання виокремлення тактичних завдань здійснювати з врахуванням стадійності кримінального провадження: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину. Таке завдання, як правило, виникає до початку досудового розслідування і до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і може бути вирішено проведенням оперативно-тактичних операцій. До зазначених тактичних завдань розробляються відповідні тактичні операції. Тому віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто перебувають між основними і доповнюють, уточнюють останні. Тому розроблення і дослідження зазначених питань слід вважати пріоритетним напрямом формування концепції тактичних операцій.

Висновки. Таким чином, тактичні операції у процесі розслідування злочинів виступають одним із найдієвіших засобів його оптимізації. Подальше наукове дослідження розглядуваної проблематики, особливо з урахуванням положень нового КПК України, має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Чітке уявлення про теоретико-прикладні основи формування тактичних операцій та їх успішне застосування у кримінальному провадженні слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, практичній реалізації тактичних операцій і спрямовано на оптимізацію слідчої та судової діяльності. У зв'язку з цим чітке визначення змісту та сутності тактичних операцій, з'ясування його ознак і критеріїв розмежування з суміжними категоріями, при обов'язковому врахуванні виду злочину, ситуаційної обумовленості та етапності розслідування, має вагоме значення під час прийняття рішення і його виконання суб'єктами реалізації тактичної операції, сприятиме оптимізації розслідування злочинів. У свою чергу дослідження означених проблем тактичних операцій відіграє важливе теоретико-методичне значення, служить основою для розробки криміналістичних рекомендацій і спрямоване на оптимізацію кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белкин, Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. 3-е изд., доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. -837 с.
2. Белкин, Р. С. Очерки криминалистической тактики / Р. С. Белкин. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. -200 с.
3. Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. М.: Юрид. лит., 1986. -512 с.

4. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. -896 с.
5. Образцов, В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: курс лекций / В. А. Образцов. М.: ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. -400 с.
6. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. 4-е изд. М. : Азбуковник, 1997. -944 с.
7. Савельева, М. В. Криминалистика : учебник / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. М. : Изд-во «Дашков и К», 2008. -620 с.
8. Чебуренков, А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. М. : Юрлитинформ, 2008. -240 с.
9. Чурилов, С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. М. : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. -370 с.

